

בקורת ספרים

ארץ ישראל; אַנציקלופדיה טופוגרפית־
היסטורית סידר וערך ישעיהו פרס. כרך א':
ירושלים, הוצאת ראובן מס בסיוע מוסד הרב
קוק, תש"ו. פט 176, VIII ע', תצלומים.

מטרתו של הספר שלפנינו להיות לעזר למלומד בעבודת המחקר, למורה ולתלמיד בלימוד התנ"ך, כתובים אחרונים והספרות התלמודית ולכל איש משכיל, הרוצה להכיר את הארץ על עברה הגדול וההווה התוסס שלה.

הספר פותח בהרצאה שוטפת על תולדות ההתישבות בארץ, למן האדם הקדמון, שוכן היערות והמערות, ועד ימינו. הסקירה, למרות שהיא מכילה רק 30 עמוד, מלאה ושלימה ולא נשמט ממנה אף משהו מהקיום היסודיים, הקובעים את דמותה של הארץ. ההרצאה כתובה בפשטות, בסגנון חי ומבלי לפגוע בדיוק המדעי. היא מכניסה את הקורא אל העולם של העבר הרחוק ומעוררת בו התעניינות. בסיכום המקורות הספרותיים לתולדות הארץ מעמיד המחבר את התנ"ך בראש; ספרי־הספרים של עם ישראל הוא גם ספרי־הספרים לידיעת ארץ־ישראל. גישה זו של המחבר נותנת יסוד להאמין שלא ילך בעקבות חוקרים מבני אומות העולם, ששינו מתכנו של התנ"ך, כדי להתאימו למחקריהם המפוקפקים, ונתנו אמון מלא בכתבות התפארות של מלכי קדם, שסופריהם־עבדיהם חקקו מצבות־זכרון לשמם לפי ה„אמת" שעליה נצטוו מפני אדוניהם.

במבוא הספר ניתן פרק מיוחד על גבולות הארץ. מן הראוי היה להקדים את תיאור הגבולות הטבעיים ורק אח"כ לתת את המחקר על הגבולות בימי האבות. עולי מצרים, גבול ההתנחלות לפי מקורותיו ותחומי ארץ־ישראל, כפי שהחזיקו בהם עולי בבל,

ולא להיפך. ההלכה על תחום עולי בבל נשארה בידינו בארבע נוסחאות שונות. הסברתם והתאמתם כפי שעשה זאת המחבר, והסיכום שניתן בשתי מפות-לוואי הוא דבר הראוי לשבח. אין הוא ניגש להלכה זו כאל חוק קבוע ומחלט, אלא כתקנת חיים שלפיה נהגו אבותינו במשך דורות רבים בדיני טומאה וטהרה, שביעית, מעשרות ותרומות. בזמנים שונים ובנסיבות שונות חלו שנויים גם בחוק. גבולות המדינה שונו בתוקף כיבושיהם של מלכי בית חשמונאי, בימי הורדוס ויורשיו, וביחוד בתקופת שלטון הרומאים, שהיו ממנים נסיכים ומלכים ומשנים גבולות לפי רצונם. באותם הימים חלה התפשטות של ההתישבות היהודית לצד צפון ולצד מזרח, ונוסף לכיבוש בהרב באו כיבושי התרבות, המחרשה, המטע והבניין. המחבר מסביר שחכמי התלמוד התאימו את הדינים הקשורים בארץ לפי גורמים אלה, ומכאן חילופי הנוסחאות שבהלכה.

בפרק על השמות הגיאוגרפיים והטופוגרפיים, מקורותיהם והידיעות על ישובי ארץ-ישראל ניתנה ביבליוגרפיה מקיפה מהספרות העתיקה העוסקת בידעת הארץ ונזכרו הספרים היסודיים. קורא שיחפוך להתעמק וללמוד על תקופה מסוימת בתולדות התרבות הארצישראלית יוכל לעשות זאת לפי מקורות ראשוניים שנזכרו בזה. חלקו האחרון של המבוא: מה אומרים לנו השמות הגיאוגרפיים והטופוגרפיים, כתוב בחן רב ויש בו כדי לקרב ללבו של הקורא את השמות הללו ולהכניס לחלוחית וחיים ברשימות היבשות של ערים שבספר יהושע ובפרקי היחס שבדבריהימים, ולדובב את הרשימות הארוכות של שמות ערים וכפרים שעל גבי מצבות-זכרון של כובשים קדמונים.

לאחר ההקדמה והנספחות לה ע"ג תשעים עמוד, באים הערכים לפי סדר הא"ב. לפנינו הערכים בשלוש האותיות הראשונות מ"אבדר ועד ג"תרמון". מהם קצרים ומהם ארוכים ומפורטים. לפי חשיבותו של כל אחד ולפי מה שמדע ארץ והחקירה הארכיאולוגית הגיעו אליו. הספר הוא שלם, כי ניתנו כל השמות שנזכרו במקורותינו ובמקורות לעזויים, בין שהמדובר בישוב עתיק ובין בישוב חדש, עברי או ערבי, מקום ישוב או מושג גיאוגרפי אחר. כן הוא כולל גם את שמות מחנותיהם של הבידואים, הנמצאים בארץ-ישראל המערבית במצב של מעבר מחיינדודים לשיבה של קבע, מבית-שער לבית-אבנים. יתרון שימושי לשיטתו של המחבר המציין כערכים גם שינויי נוסחאות, ומכאן שגם מי שאינו בקיא ימצא את הדרך אל הנוסח הנכון ואל הביאור המפורט המלווה אותו.

העבודה היא רחבת היקף וכוללת שטחי-מדע רבים ועל-כן אין להתפלא שלא הושגה בה השלמות המדעית והספרותית, ומאחר שהמחבר עודו עומד בראשית ההדפסה כדאי להעמידו על ליקויים מספר כדי שישים לב אליהם בהמשך עבודתו.

יפה עשה המחבר שנתן בערך "אבז"דיס" לא רק את תולדותיו של כפר זה ותיאור השריידים שבו, אלא ציין גם שתושביו הם בידואים שרק במאה ה"ח התישבו כאן. הערה דומה לזו באה גם בערך "בית סוריק", האומרת שתושביו באו מחג'אז. פרטים אלה חשובים לנו במלחמתנו על זכויותינו בארץ. הערבים טוענים השכם והערב, שהם תושבי הארץ מדורי דורות, מאז כיבושה, למעלה מ-1300 שנים. אלי-נכון רק כפרים מעטים בארץ יכולים להוכיח שישוכם התמיד במשך מאות בשנים. ערביי הארץ הם ערבי-רב של שבטי בדואים ועממים זרים שהשתקעו כאן, כמו האלגיריים שבאו עם מנהיגם עבד-אל-קדר בסוף המאה שעברה, צ'רקסים ותורכמנים שהביאה הממשלה התורכית מגבולות רוסיה, פרסים שמיסד דתם החדשה מצא כאן מקלט לו, ועוד ועוד. כדאי שהמחבר יתענין ויצייץ בכל ישוב ערבי מי הם תושביו ומאין באו ובאיזו מידה הם "אדוני הארץ מאז ומעולם".

יש כמה מושגים גיאוגרפיים שהגדרותיהם אינן מדויקות כליצרכן: אי-אפשר לכתוב שג'בל קרנטל הוא „הר בודד וזקוף המתרומם מתוך עמק-הירדן“. הגדרה כזאת מתאימה להר תבור, המתרומם מתוך עמק-יזרעאל, מבודד ומתבלט מסביבתו, ללא קשר עם רכס הרים אחר. אליכנון הקרנטל הוא קצהו של הר יהודה מצד מזרח; ההר, המשתרע לאורך קילומטרים רבים, נופל במורד זקוף אל ערבות יריחו, לדרומו עובר ודי מפגיר — קניון עמוק וצר, המגביר את זקיפותו של הקרנטל, אבל אינו מבודד מההר שמאחוריו. לא מיכן ההסבר שניתן ל„בעל פרצים“ — „מקום גבוה בעמק רפאים“: האם הכוונה לגבעה או להר? נראה שהכוונה היא לאוכף שבין שני הרים ושני ואדים. — אל-בוקיע הוא עמק ברוחב של 2 ק"מ ויותר ובאורך של 10—9 ק"מ ויש בו כמה וכמה מקורות עתיקים, ביניהם הרבת מרד, הוא מבצר הורקניה, ואי-אפשר לתארו במשפט קצר וסתום: „בקעה במדבר יהודה ממזרח לירושלים, בה נמצאים עקבות של ישוב קדום“. צריך לתאר את השריידים ומקומם על פני שטח נרחב זה. בערך „בקעת ארבל“ כותב מר פריס: „היא היתה פוריה מאוד לפני חורבן הבית השני ואחרי החורבן נשרף קלקעה“. בקעת ארבל שוכנת לרגלי קרן-חטיין, שהוא הר-געש כבוי. קדמונינו ידעו על סיבו של ההר הזה, אף כי לא פעל אלפים בשנים לפנייהם, ובהשפעת הגורם הזה נתרקמה האגדה שהובאה במדרש. הסיפור על קרקעה שנשרף הם דברי אגדה עממית ולא הערכה גיאוגרפית, ומקומם לא בספר מדעי, כי אם באוסף לעניני פולקלור. הבידואים חוצבים מלח מהר-סדום, אבל לא נכון ש„מתוך כך נתהוו בו מערות“. ההר כולו הוא מלח והבידואים חוצבים בעיקר במורדותיו הצפוניים והמערביים, הרחק מיישוב ומעיני בעל-הזכיון. אין אפוא כל צורך להצוב בפנים ההר, והמערות הגדולות שבהר-סדום התהוותן היא תוצאה מנסיבות גיאולוגיות והידרולוגיות שונות.

גם כמה מן הערכים הארכיאולוגיים אינם מדויקים, וניכר בהם שהמחבר למד עליהם מתוך הספרות ולא ע"י ביקור במקום. למשל: בערך „גבע“ הוא כותב „בין גבע ובין מכמש נמצאים דולמנים ענקיים“ ולא היא — הכוונה ל„קבר בני ישראל“, שהם בנינים מגליתיים, קברים עתיקים, אבל לא בצורת שולחן אלא בנינים העשויים מכמה נדבכים וקימור פנימי. בערך „אביחיל“ נאמר: „לפי הצורות החצובות בסלע ולפי החרסים התקיים כאן ישוב בזמן קדום“, אך מהו הזמן? לפי סעיף כ"א של המנדט כל שריד של ישוב או בנין מלפני שנת 1700 הוא בגדר של דבר עתיק או קדום, כלומר למן התקופה הכלקוליתית ועד שנת 1700 לאח"הס, 6000 ש' בערך, האם אין למצוא הגדרת-זמן ברורה יותר לעתיקות שבאביחיל? דוגמא שניה — בערך „בשית“ כותב: „הכפר היה ידוע גם בתקופה הערבית של ימי-הביניים“. יש תקופה ערבית ראשונה, מכיבוש הארץ על-ידם ועד בוא הצלבנים, ויש תקופה ערבית שניה, למן גירוש הצלבנים ועד לכיבוש התורכי, ושתי התקופות הן במסגרת של ימי-הביניים. בשית נזכרת אצל הגיאוגרף המוסלמי יאקוט, שחי במאה ה"ג.

כתבות ע"ג חרסים הן בשתי צורות: סריטה בכלי חד וכתובה בדיו. חרסי-שמרון המפורסמים כתובים בדיו ועליהן אין לכתוב כי „שמה (של עיר פלונית) טבוע באחד החרסים, שנמצאו בחפירות שומרון“. טביעה יכולה להעשות ע"י חותמת בולטת בכלי כל עוד הוא רך, ואילו החרסים הם שברי כלי משומש. טעות זו חוזרת בערכים: אזא, אזת פראן ואלמתן.

„שדה של הרבות גדולות ויפות עם קשתות ב„אס-אל-קנטיר“ — בזה יש משום

הגזמה. במקום מצויות רק חורבות של בנין אחד⁴ — בית־הכנסת; שתי הקשתות שמעל למעין — הן קטנות ובלתי־חשובות ובשטח החרבות של העיר עצמה אין יותר מאשר גדרות־צאן, שנערמו מאבני־הבולת המרובות שבסביבה. והן בלתי־מהוקצעות ובלתי־מסותתות. תופעה מעניינת שעליה אפשר לעמוד באם אל קנטיר, בכרזים בארבאל ועוד, היא כי רק בתי־הכנסיות הם עדות ליכלתם הכלכלית והאמנותית של תושבי העיר העברית בדורות שלאחר חורבן בית שני.

השם של אחד מראשי ההרים גרופינא או אגריפינה שעליו היו משיאין משואות אין לו כל קשר עם שמה של אגריפינה אשת קלודיוס קיסר. קידוש החודש ע"י משואות הונהג בזמן קדום, אולי מיד לאחר שיבת ציון ונפסק כאשר נוצר הקרע עם הכותים. המשנה בראש השנה ב' ב' היא אחת העתיקות ביותר, ובין זמנה לבין זמנו של קלודיוס מרחק של מאות בשנים, מוטב איפוא שלא להסביר כלל את השם גרופינא מאשר להביא השערה תלויה על בלימה.

בדברו על ארץ פלשתים נתפס המחבר לשיגרה הרגילה בפי חוקרי ארץ־ישראל מן האסכולה הגרמנית, שראו חובה לעצמם לשבח ולהלל כל דבר שהוא מחוץ לתחום היהודי, ובייחוד כשאפשר לתלותו בגזע ההינדו־גרמני. בין השאר כתב מר פרס על הפלשתים: „רוכם בנו להם ערים והתמסרו לעבודה תרבותית“, ושמא בכל־זאת נבחון ונבדוק מהי העבודה התרבותית של העם הזה: כתב לא היה לו, על לשונו אין אנו יודעים דבר, שרידים ארכיטקטוניים לא הניח אחריו ואף אותה פירמיקה, שיש בה ניצוץ כלשהו של טעם אמנותי וקראו לה תחילה „פלשתית“ זמנה כמאתים שנה לפני בוא הפלשתים לארץ. אנטיפטריס ואפק הם אמנם ערכים היסטוריים, אבל מכיון שהאנציקלופדיה מקפלת בתוכה גם את מצב הארץ כיום, יש להזכיר כי ממעיינות אנטיפטריס באה אספקת־המים לירושלים. בתיאור של בבר־אלירוד צריך היה להקדיש מלים אחדות ליער; שטחים מיוערים הם מעטים בארץ והם מוסיפים לטיבו של הנוף ואין לדלוג עליהם. בדברו על ג'בל ג'רמק לא הזכיר המחבר את הנסיון להתישבות חקלאית של ר' ישראל ב"ק — צעד ראשון בתולדות החקלאית העברית החדשה. אלכסנדר זייד איננו „חלוץ העמק“, כי אם אחד מראשוני „השומר“ (בערך גבעת־זייד).

לשונו של הספר אינה די קצרה וברורה, כפי שנחוץ לגבי אנציקלופדיה, ובייחוד לקויים בשטח זה הערכים של ההתישבות החדשה. למשל: „אבן־יהודה“, „מושבה חקלאית“, וכי „מושבה“ אינו מושג קבוע אצלנו ונחוץ להוסיף „חקלאית“? אין המחבר מבחין בין הקיבוץ המאוחד לקיבוץ הארצי, בין קיבוץ לקבוצה, בין מושב למושבה. ההתישבותנו נתונה תמיד בתנועה ויש לתארה לפי מצבה זמן מועט לפני הדפסת הספר, ואילו מר פרס השתמש במקורות מיושנים. לדעתו קיימת עדיין בגבת תחנת־הנסיונות החקלאית, הגם שבטלה לפני שתיים־עשרה שנה ויותר! כן קיים הכפר אס־אדפוף, למרות שכבר בטל ועבר מן העולם לפני שש־שבע שנים, כשנוסדה במקומו דליה, וגם הכפר הערבי ג'וערה עומד עוד על תלו אף־על־פי שעיני־השופט ירשה את מקומו לפני שמונה שנים. לעומת זאת חסר הערך געתון שע"י נהרים — קיבוץ שעלה על הקרקע לפני שנה.

הסגנון הבלתי־מדויק גורר אחריו גם כפילות; למשל: אדומא — „בתקופה הביזנטית כפר בפלך עקריבים“ ואח"כ — „המקום הזה היה מיושב בתקופה הביזנטית“. כן לא ברור המושג „בגבול תחום טבריה“ (בערך „אימונים“). אין צורך בתוספת „שטח החורבה הוא

אחוזת המדינה" (בערך אפולוניה). הרי לפי פקודת העתיקות מש' 1920 כל שטח שעליו חורבות או עתיקות שייך למחלקת העתיקות (אגב, המלה "אחוזת" אינה הולמת את הנושא כלל).

התמונות שבספר המודפסות מגלופות קרן-היסוד נאות, אבל רובן מקריות, ואין לעמוד על-פיהן על הקיום היסודיים של ישוב חדש. באנציקלופדיה נזהגים להביא תרשימים קטנים כדי להסביר ערכים מסויימים, אבל לא תמונות-נוף ותצלומי-ישובים, שיש בהם אמנם כדי לשעשע את העין, אבל העדרן לא היה מפחית כלל מערכו של הספר. גם כמה מן התמונות שגלופותיהן הוכנו במיוחד, בחירתן אינה מניחה את הדעת: התמונה של המקדש בבעלבך (לוח י"ד) אינה טיפוסית, כי אינה מדגימה את הקולוסאליות שבבניני-המקדש בבעלבך. שתי התמונות מגרש — רחוב-העמודים והשוק (לוח כ"ד), — דומות מאוד זו לזו ואפשר היה בנקל לוותר על אחת מהן ובמקומה לתת את תמונת הפסיפס של בית-הכנסת בגרש, המתאר את פרשת המבול. דבר זה היה מוסיף גוון יהודי וטעם אמנותי נאה, שכן זהו פסיפס מן הנאים שנתגלו בבתי-כנסיות בארץ.

עריכת אנציקלופדיה של ארץ-ישראל אינה עבודה מחקר המחייבת מחשבה עקבית אחת, כי אם יש לראות בה לקט וסידור של הישגי המדע כיום. לא תקופה אחת כאן ולא מקצוע אחד כלול בה ואין לדרוש מאיש אחד שיקיף את הכל. אנציקלופדיה צריכה להיות עבודה משותפת של חבר אנשי מדע בשטחי המחקר הארץ-ישראלי השונים, שכל אחד מהם יתרום בה את חלקו. דומני, שרק בדרך זו ישיג מר פרס את המטרה שהציב לפניו.

ב"צ לוריא

הפעם הועמד לרשותנו ספרי-סוד, גדול, בהיר בהסברותיו ובלשונו, מלווה ב-176 ציורים ומפות מאלפים, בתוספות הסברות והראות מיתודיות למדריכים, בהסברה תמציתית של המורפולוגיה, בהדרכה מעשית של שטחים שונים במקצוע הזה — מדידות שטח, התקנת מפות וכו'.

כל מקצוע כזה הבא מחדש בגבולותינו חשוב לנו להפרותו בנסיון העצמי שלנו, הא"י, ואכן הדבר מורגש הרבה בספר. כי לנו חשוב ענף זה לעניני הבטחון וההתישבות כאחד. חשוב היה גם לציין כמה מקוי האופי של אזורי הארץ, המיוחד שבכל איזור, ליחד את ההבדלים בין אזורי עמקים שונים ואזורי-הרים שונים, ההבדלים הדקים שבאזורי-השלה-חין, אופי הנהרות ומדרוניהם והשפעת כל אלה גם מבהינה הגנתית ומבהינה קלאית כאחת.

נתווסף נכס חשוב, מאסף וחיוני, שאלפים רבים זקוקים לו יום-יום. מ. ב.

בירגר, הלל. טופוגרפיה שימושית
ספר לימוד למדריך, למסייר ולמתלמד.
עם 176 ציורים ו-21 טבלאות. (תל-אביב) הקיבוץ המאוחד, תשמ"ו. 278 ע'.
הספרות המקצועית הא"י נתברכה לראשונה בספר עברי בשטח הטופוגרפיה, עדות לבגרות הספרות המקצועית שלנו. זכות היא שמורה לח' בירגר שפילס דרך ביישוב העברי למקצוע זה, שעשאו נחלת מאות ואלפים, תחילה בקורסים, בחוברות ובדרכים שונות עד לספר היסודי הזה. עד בואו ידענו מעט מאוד על כך. רק כשהכרנו מפיו את המקצוע הזה הבינונו עד כמה חיוני הוא לנו, דוקא לנו. המגע עם הארץ החדשה, המגוונת בהופעותיה הטופוגרפיות, באזוריה, ההכרח ליישבה, להשקותה, לשמרה, זקוקים לו למקצוע זה במיוחד. יש לנו צורך להכרת פני השטח, להבנת מפה, לדעת להתהלך בעזרתה ביום ובלילה, לטפח אהבה בלב יושביה ע"י טיולים ברגל, ללמוד להבין ממש את אופי ארצנו.

פולק, אב[רהם] נ. הישוב העברי
במוצאי המלחמה; (פרקי סוציולוגיה
ודמוגרפיה). מרחביה, הקבוץ הארצי
השומר הצעיר, (1945), 279, [1] ע'.
(1909 פועלים. לזכר).

מבחינה סוציולוגית ודימוגרפית רואה
המחבר את היישוב בארץ לא כחטיבה אחת
אלא כמסכת עשויה תשבץ שכל עדה ועדה
בה היה את חייה שהביאה עמה מארץ גלותה.
כאן נשתמרו מנהגים ואורח-חיים שנתקדשו
במסורת ולא היה בכוחה של עדה אחת לכפות
את אורח חייה על חברותיה ביישוב ולהביא
לידי מיוזג כל העדות להווי משותף. אמנם
השפה העברית שימשה כעין דבק בין היסודות
העדתיים, אך לידי מיוזג לא הגיעו אלא
בשנים האחרונות ורק בכפר העברי הקיבוצי,
הבנוי על יסודות השויון בין תושביו.

המחבר סבור שעל אף הירידה הקלה
במספר המתפרנסים בחקלאות, "הרי יש לראות
את היישוב (מבחינת החלוקה המקצועית)
עתה לא רק כנורמאלי, אלא גם כשייך לסוג
המוצלח ביותר". מאידך יש נטיה ליציאה
מהענפים הפרודוקטיביים שאליהם עברו עולים
רבים, הם או בניהם. כל גל מגלי הספסרות
שעבר על היישוב סחף אתו חלק פרודוק-
טיבי של הישוב. רצוי לעודד את ההתאחות
במקצועות פרודוקטיביים בין העולים, ובין
הנוער ביישוב, אף כי ביחס למקצוע, מסורת
אבות בידי בנים ומקצוע האב עובר בירושה
לבן. גם המקצועות שהיו בידי העולים במקור
מות מגוניהם נשמרו בדרך כלל בידיהם
בעלותם ארצה, אך דא עקא שלא רבים הם
העולים שהחקלאות היתה מקצועם או מקצוע
הוריהם בגולה.

גם הרגלי תזונה שהביאו עמם העולים
מארצות גלותם נשתמרו בידיהם. על יסוד
חקירות שונות שנערכו ניתן להסיק, שאם
אמנם עד פרוץ המלחמה התזונה בארץ לא
היתה גרועה בדרך כלל, הרי הצריכה הממו-
צעת של המאה ובשר היתה זעומה בהשוואה

לארצות-המערב, ואף צריכת הגבינה, הדגים
והלחם לא היתה מרובה. מאידך, היתה גדולה
צריכת ביצים. בימי המלחמה חלה ירידה ניכרת
בצריכת מזונות שיבואם מעבר-ים ועלתה
צריכת המזונות מיבולי הארץ.

גורם חשוב ברמת-החיים של היישוב הם
תנאי-הדיר. כפי שנתברר מכמה חקירות —
גרועים הם ביותר בירושלים, ששם שררה
צפיפות מאכסימלית עוד לפני פרוץ המלחמה,
והמצב הורע מאז לרגל שיתוק הבניה, גם
בערים אחרות, לרבות תל-אביב. אין המצב
מניח את הדעת כלל. יש איפוא צורך בפעולה
ציבורית שתתן שיכון זול לעובדים ומעוטי-
היכולת. אף כי תנאי-הדיר הירודים תקלה
בהם לבריאות היישוב, הרי יש לציין בסיפוק
את הירידה המתמדת בשיעור תמותת תינוקות
שהוא כיום מן הנמוכים בעולם, כ-60 לכל
אלף תינוקות שנולדו חיים.

רמת-ההכנסה של היישוב, שבסופו של דבר
היא-היא הקובעת, היתה נמוכה, ולפני המל-
חמה לא עלתה על 46 לא"י לנפש לשנה. לפי
חקירות מוסמכות לא הוטב המצב בהרבה
בשנים הראשונות של המלחמה, אנשים שהכ-
נסתם גבוהה מועטים הם ביישוב וכן אינם
מציויים במידה ניכרת אמידים או בעלי-הון
שפרנסתם על ממונם בלבד. רבים מ„בעלי-

ההון" מוציאים את לחמם מעבודה שכירה.
העובד העברי על ארגונו הוא חוטא-השדרה
של היישוב. תחילתו של העובד המאורגן
בחקלאות — זו ערש הארגון המסונף של
הסתדרות-העובדים בארץ — ומכאן התפשט
לתעשייה, בנין, פקידות וכדומה; רובם בעבודה
שכירה ומיעוטם במוסדות קואופרטיביים
להובלה, הרושת, בנין וכו'. יש להניח שרבים
מן העובדים שעלו ארצה לא התפרנסו בגולה
מיגיע כפיים, כי היו בניהם של סוחרים ובעלי-
בתים, אולם יש לציין שחלק גדול מבין העולים
בעלי-המקצוע, או בניהם של בעלי-מקצוע
התמידו במקצועם או במקצוע אבותיהם גם
בבואם ארצה.

מהגורמים הם הקובעים. ריבוי האוכלוסין בארץ ניזון בחלקו הגדול מהעליה. אחרי תורבן קהילות ישראל באירופה לא נשארו שם אלא כמיליון או כמיליון ורבע יהודים. מאידך יש קיבוץ גדול של יהודים בארצות האיטלם, שחלק ממנו יבקש לעלות ארצה. אין ספק שהשפעת עליה זו תהיה רבה על התפתחות הדימוגרפיה של הישוב בשנים הבאות.

הספר שלפנינו, שרק תמצית קצרה מאוד ממנו ניתנה בזה, עשיר בידיעות ובחומר סטטיסטי על היישוב, עדותיו, ותהליכי הסר ציולוגיים והדימוגרפיים. למחבר נהירים כל השבילים לחומר העובדתי המצוי על בעיות הישוב והוא ניצל אותו בתבונה ובהצלחה. הוא מתאונן, ובצדק, על החלל הסטטיסטי שעודנו קיים בכמה ענפים של היינו.

ההרצאה על המחשבה ועל המחקר הדימוגרפי בימינו, בפרק "הריבוי הטבעי" ובה ערות לפרק "העתיד הדימוגרפי של הישוב" מועילה ומאלפת, והקורא שאינו בעל-מקצוע ימצא בה ענין מיוחד. לשבתו של הספר יש גם לציין שהוא כתוב בלשון קלה ושוטפת (אגב, מן הראוי היה לכתוב במקום "פועלים שחורים" [דף 67], "פועלים בלתי-מקצועיים"; במקום הנשים היהודיות, "נוהגות להוליד" [דף 236] צ"ל נוהגות ללדת וכיוצא באלה). חסר בספר זה, המכיל חומר כה רב ומגוון, סיכום קצר וכן מסקנות על עיקרי הדברים שנאמרו בו. רק בפרקים מסויימים יש כעין סיכום ותמצית הדברים, ותועלתם מרובה. יש וגם דברים המובאים במאמר מוסגר בתוך המשפט מקשים על רציפות המחשבה ומן הראוי היה להביאם בשולי הגליון.

ואולם בליקויים קלים אלה אין כמובן כדי להפחית מערכו החשוב של הספר כמדריך למבנה הסוציאלי והדימוגרפי של הישוב, ולא רק לתקופת מוצאי המלחמה בלבד.

ד"ר פ. ה.

בגלל חלקם המכריע של גברים ונשים בגיל נשואין בין העולים, אפשר היה לצפות לריבוי בנשואים ולהתפתחות דימוגרפיה נאר-תה. אולם דא עקא שהחלוקה המספרית בין גברים ונשים אינה שרה בכל חלקי הארץ; בכפר מרובים הגברים על הנשים ואילו בערים, חוץ מחיפה, מרובות הנשים על הגברים. חלוקה בלתי-ישרה זו מעכבת בעד הקמת משפחות בפרופורציה מתאימה, אך מצויים גם גורמים כלכליים, בתוכם מצוקת הדירות, המעכבים הקמת חיי משפחה נורמליים יותר. אחוז הגרושים בקרב היישוב היהודי גבוה והוא עולה על אחוז הגרושים בקרב העדות האחרותיות כאן. לכל אלה השפעה ניכרת על הילודה ביישוב, שעל אף יתרונותיו הביולוגיים אין הוא מקים ולדות בשיעור המתאים. כדאי לציין שאף בשנים שבהן היתה ירידה גדולה בילודה, לא חלה הירידה בכפר העברי, אלא שם אף עלתה הילודה.

רק בשנת 1943 חלה עליית-מה בריבוי הטבעי של הישוב שעמד במזל ירידה מאז 1935. התמותה, אף כי חלה בה ירידה, מוח-שית, ביהוד בתמותת התינוקות. לא היה בה כדי לעמוד בפרץ הירידה בילודה ושיעור הריבוי הטבעי הלך וירד. כיום אין להניח כי שיעור התמותה יוסיף לרדת בהרבה; משום כך, אם לא תחול עליה ניכרת בשיעור הילודה, הרי שסכנה נשקפת לעתידו הדימוגרפי של הישוב. רבות הסיבות להתמעטות הילודה בארצות אירופה ואמריקה ואין הדעות מאד חדות בין אנשי המדע הדימוגרפי לסיבת התופעה הזאת. יש רואים בתהליכים ביולוגיים את הגורמים הקובעים תחומים לגידול האוכלוסיה, ויש שרואים במצב מקורות-המזון או בתנאים כלכליים את הגורמים המכריעים לריבוי האוכלוסין או ירידת מספרם, יש הרואים בגורמים פסיכולוגיים, כגון חסר אמונה, וסריקת עול הדת את הסיבה להתמעטות הילודה. בגלל מיעוט החומר הדימוגרפי המצוי בידינו על תקופות קדומות, קשה לקבוע איזה

סטבסקי, משה. הכפר הערבי; פרקי
הוי תל-אביב, „עם עובד“, תש״ו. 404,
[5] ע, תצלומים. (190 רית „שחרות“).
בספר שלושה חלקים. החלק הראשון מקיף
את הכפר. המחבר מתאר את הכניסה אל
הכפר, מספר על בית הפלח וכל אשר בו,
על המשפחה, על המוסדת הציבוריים, על
מוזן ומחיה, על כלים ורהיטים, על תלבושת
ותנועות ומגיע אל גולת הכותרת של החלק
הזה — אל „מקח וממכר“, בו מתגלה נפש
הפלח בכל פשטותה וערמומיותה. האמרות,
המשלים והביטויים האופייניים משלימים את
התיאורים לכלל תמונה חיה ומלפבת.

החלק השני מקיף את „האדמה“. בו מספר
המחבר על החרישה והזריעה, הקציר והגורן,
על הפלחה והמטעים, על האשה ובעלי-החיים
במשק הפלח. בכל אלה אין סטבסקי כותב
כאיש מדע שלא החזיק במחשבה ולא ידע
את כלי העבודה, אלא הוא מרצה את דבריו
מתוך בקיאות מעשית של סופר ריאלי. כך
הוא משמש שלא במתכוון מדריך מיוחד במינו
„לאהבת המולדת“.

בחלק השלישי מתרומם סטבסקי לשלבי
תיאורים אמנותיים שאינם מהמצויים בספ-
רותנו החדשה. הוא מסבך את הקורא בעייה
הברתית לבבית ומקסימה בדברים „שבינו
לבינה“. הקורא משתתף בשמחת הבית של
הפלח, חי באטמוספירה של הרפת והדיר
ובריח השדה, שמה בשמחת האירוסין והכלו-
לות והולדת הבנים ומיצר עם הפלחה, זו
האשה העמלה שהגבר מתעמר בה בכבודה,
הסובלת ואינה קובלת; חש בסבלה של
„צרה“ ובורחת. רואה בעליל חיי גרושין
ורומנטיקה של חטופה.

סטבסקי מעמיד אותנו על מציאות הכפר
הערבי כמות שהיא. הוא מעביר לפנינו את
כל היפה והמכוער, הטוב והרע שבחיי הפלח.
הוא מספר על ברכות וקללות על נסיון
וזהמה, על אמונות דופי, ירושת דורות רבים,
על רציחות וגאולת דם.

בסיומו של הספר פרק מלא ענין על הדת
ומנהגים דתיים בכפר הערבי.

הספר שנועד מטעם ההוצאה לבני הנער
ריס הוא בעצם שווה לכל נפש בכל הגילים,
שהרי ראשון הוא לסיפורים על ההוי הערבי
אך טוב הוא, במיוחד גם לבית הספר העברי.
זהו אחד הספרים שנתחברו בארץ-ישראל
הראויים גם להתרגם לשפות אחרות בשביל
המוני היהודים בגולה ובשביל כל אותם
שאינם מבני ברית המעונינים להכיר את הכפר
הערבי בארץ-ישראל.

ד"ר ישראל בן-זאב

דובדבני, ש. — אשורוב, ש. מגדיר
לצמחי בר בחצר, בגן ובשדה על פי
סימני העלה, הגבעול והשרוש. תל-
אביב, „עם עובד“, תש״ו. כ, 306 ע,
ציורים. („יד למעין“).

ספרם של ש. דובדבני וש. אשורוב הוא
ספר מיוחד במינו. לא רק בספרות העברית,
אלא בספרות הבוטאנית בכלל. עד כה לא
נעשה עדיין נסיון בקנה-מידה כזה לביסוס
הגדרת צמחים על-פי סימנים ויגיטאטיביים
בלבד. הספר שלפנינו הוא נסיון נועז, אך
נסיון שהצליח על-פי רוב.

מהו שהניע את המחברים לחבר מגדיר
מסוג זה? למה אין להסתפק במגדיר הקיים
(של אייג, זהרי ופינברון), הערוך בהתאם
למקובל? במגדירים הרגילים מיוסדת ההגדרה
של צמחים על סימנים ריפרודוקטיביים,
משמע — סימנים הנוגעים למבנה הפרח
והפרי. אולם הצמח נושא פרחים ופירות רק
בתקופה מסוימת (לפעמים תקופה קצרה)
בחיוו. מכאן שלא תמיד יש בידנו להגדיר
צמח על-פי מגדיר רגיל. המציאות היא המ-
חיבת. אפוא, עריכת מגדיר ויגיטאטיבי,
שבא למלא את מקומו של המגדיר הרגיל,
בזמן שזה האחרון, איננו מסוגל למלא תפקידו.
כשהגיע המגדיר החדש לידי התישבת

2) במקומות רבים התיאור הוא מסובך מדי ויש להשקיע ריכוז רב, כדי לעמוד על טיבו. לדעתי אפשר לתת תיאורים פשוטים בהרבה ואיעץ למחברים לשים לב לדבר במהדורה השנייה.

3) בסוגים רבים אין פירוט המינים (כבמקרה של הסיפן), והקורא הבא להגדיר צמח הנמנה על סוג כזה יצטער על כך ללא ספק. יש לקוות שגם ליקוי זה יתוקן במהדורה הבאה. בסיכום יש לברך את המחברים על העיזם לגשת לביצוע מפעל זה, שהוכתר בדרך כלל בהצלחה רבה. עם הוצאת ספר זה התעשרה הספרות המדעית העברית ביצירה אורייגנלית. כל המשתמש בספר זה יהנה לא רק מהגדרה מהירה ונוחה, אלא יתעשר גם בשפע של תצפיות הנוגעות לצמחים השונים ומבנם בכלל.

ד"ר מיכאל אבן-ארי

חנה סנש, חייה, שליחותה ומותה. מהדור
רה ג, [תל-אביב], הקיבוץ המאוחד,
תש"ו. 318, 2 ע, פורטרט, תצלומים.
מחברות אחדות, צורו-ידפים בודדים —
עובון חנה סנש. גנוז היה עובון זה במזודה
שנשארה בקבוצתה בקיסריה אחר יציאתה
לשליחותה. מבחר מתוך העובון כונס בספר
המונח לפנינו.

הספר מתחלק לפרקים מספר: מבחר ממח-
ברות יומניה החל מגיל שלוש-עשרה ועד
צאתה לגולה; מבחר ממכתביה, רובם לאמה
ולאחיה; המחזה היחיד שכתבה חנה סנש
ומבחר משיריה. על זה נוספו פרקים אחרים
על שליחותה ועל ימיה האחרונים שנכתבו
בידי חבריה, וכמרכן מבוא והערות בסוף
הספר. רוב הדברים נכתבו על ידיה עברית,
לרבות המחזה ורבים מן השירים. הקטעים
מן היומנים הראשונים והמכתבים לאמה תורגמו
בידי שלום רוזנברג ויוסף רוזנברג ז"ל. מבחר
שיריה בהונגרית תורגם בידי אביגדור המאירי.
צורת הספר צנועה ונאה. —

והגדרתי על פיו כ־30 צמחים מתוך הנחה,
שבדרך זו יהי בידי לעמוד על טיבו בצורה
הפשוטה והמתאימה ביותר. התוצאה היתה
שבי-29 מקרים הגעתי להגדרה נכונה במהי-
רות ובקלות. רק במקרה אחד נכשלתי. במשך
ההגדרה למדתי לדעת את היתרונות של
הספר ואת מגרעותיו. את אלה אנסה לסכם
כלהלן:

1) ההגדרה היא קלה ומהירה, אך במה
הדברים אמורים — כשעוקבים בקפדנות
אחרי כל הסימנים הניתנים ורוכשים בקיאות
במונחים. לשם כך יש ללמוד ולשנן את
מלון-המונחים. המחברים נהגים לפעמים לתת
למונחים מובן חדש או שהם מגדירים אותם
בצורה מדויקת יותר משהיה מקובל עד כה.
מבחינה זו מוצלח מאוד מלון-המונחים שצורף
לספר.

2) גם הרגיל אצל הגדרת צמחים לומד,
תוך כדי הגדרה, הרבה דברים חדשים, הואיל
ובשיטה זו מקפידים בביורר סימנים רבים
שהיו מוזנחים עד כה. בנידון זה יש לציין
במיוחד את החוקיות הקיימת בשינוי צורת
העלים בהתאם לתקופת הופעתם מהנבט ועד
להתבגרות.

3) ברוב המקרים יש באפשרותנו להגדיר
את הצמח גם כשהוא במצב של נבט וגם
כשהוא מבוגר.

4) יש תיאור מפורט של כל משפחה וסוג,
שחסרונו בלט במגדיר של איג, זהרי ופינברון.
המגרעות העיקריות הן:

1) המגדיר איננו שלם: הוא מכיל רק
כ־600 מין מתוך כ־2400 המצויים בארץ. אמנם
הספר מכון רק לעשבים רעים, לצמחי-גן
וסביבות הבית, כפי שמדגישים המחברים. ואף-
על-פי-כן יקרה לא-אחת שמנסים להגדיר
צמח שלא נכלל בתוך המגדיר. ואולם לזכות
המגדיר ייאמר מבחינה זו שבכל המקרים
שנסיתי להגדיר צמח כזה לא הגעתי לצמח
אחר, שהרי אם מצאתי שהסימנים אינם מת-
אימים, פירושו הדבר שהצמח איננו נכלל בספר.

אי אפשר לדבר על ספר זה כעל ספר סתם, באורח המושגים המקובלים לגבי יצירה ספרותית. ספר זה אנו נוגעים בו ביראת כבוד, בחרדת קודש בדהילו ורחימו. סמל הוא. עדות הוא. עדות לנפש אצילה ולוהטת, חזקה וכנה, נפש הנושמת אור ראשי-ההרים, אור אמת וכבוד וגבורה. מלא ספר זה גבורה — גבורה בחיי יסורים, בעבודה, באכזבות, בקשיים קטנים וגדולים, גבורה בחיי המחשבה, וגבורה בעלית הנשמה אל פסגותיה העליונות. עדות הוא למחשבה עזה, עצמאית, החותרת אל מטרתה ללא היסוסים, ללא רתיעות — למן ראשית ההכרה הציונית ועד העליה למוקד. סמל ועדות הוא לעם ישראל כי חי, — עם חי בתהירתו אל האמת ההיסטורית, בבנותו את המולדת, חי במלחמתו באויב, חי אף במות גבוריו.

יש לציין את השירים. קשה לדון על שיריה ההונגריים מתוך ראייתם באספקלריה של תרגום. אך לפנינו לקט שיריה אשר כתבתם עברית. על צרור דפים זה רשמה חנה סנש בפשטות טרגית: ללא שפה, אכן, ללא ידיעה מספקת של השפה העברית שרה חנה את שיריה העבריים, ודוקא הסיים המעידים על כשרון ספרותי בוקע ועולה, וצר, וצר מאוד" על כשרון זה שאבד לאומה. בשירה העברי "אשרי הגפרור", הוא השיר שנכתב במחנה הפרטיזנים ביוגוסלביה לפני צאתה להקריב את קרבתה, בשירה הקטן הזה עולה חנה סנש לדרגה שירתית שגיבה, ושוב, שיר זה כמו כל יתר כתביה — אין לבנו מרשה לנו לראותו כיצירה אמנותית בלבד. שיר זה בשבילנו הוא יותר משיר, וספר זה יותר מספר.

חנה סנש אמרה: "יש כוכבים שאורם מגיע ארצה רק כאשר הם עצמם אבדו ואינם. יש אנשים שזיו זכרם מאיר כאשר הם עצמם אינם יותר בתיכונם. אורנת אלה המבחיקים בחשכת הליל — הסיים שמראים לאדם את הדרך..." ספר זה מראה את הדרך.

מרים וילנסקי-שטקליס

צינסטוחובסקה, שושנה. מסבות למו"ע דים, לחגי טבע ועבודה, לימי זמנו עה זכרון. (תל-אביב), הקיבוץ החאור חד. תש"ז, ח, 277, (3) ע.

מורים ומחנכים עמדו זמן על ערכה של המ סיבה כמכשיר חינוכי בביה"ס ובארגוני הנוער. בהבדל מ"השיחה" ו"הויכוח" הפונים אל השכל וההגיון פונה המסיבה בעיקר אל הרגש ומעוררת את האמוציה שרשייה עמוקים יותר. אם כי הכרה זו מצאה לה תומכים בין מחנכים, בכ"ז מעטים המאמצים שנעשו עד הזמן האחרון לכינוס חומר מתאים למסיבות להודמנויות שונות. מבחינה זו יש לקדם בברכה מיוחדת את ספרה של שושנה צינסטוחובסקה על נושא זה. לספר נודעת חשיבות מיוחדת שמקורה בשני טעמים. ראשית זהו פרי נסיון מעשי: "המסירות בתחנותיהן מכונסות בספר זה — נאמר בהקדמה — נערכות מזה כמה שנים בחברת הילדים בעין-חרוד, בכתלי בית-הספר". על עובדה חשובה זאת יעמוד מיד כל בעל נסיון בעריכת מסיבות. אין פה גיבוב הצעות וריבוי חומר. נראה שכל שורה וכל קטע נבדקו בדק היטב במעבדת הנסיונות הקרויה בשם "חברת הילדים של עין-חרוד". ועוד: מסתבר שעורכת הנסיונות היא בעלת טעם ספרותי ואמנותי ומעורה היא בספרות העתיקה והחדשה, כי על-כן היא יודעת לשאוב ממקורות ראשונים מתוך בקיאות רבה וטוב טעם.

ועוד דבר בולט בספר זה: אין בו הסברות דידאקטיות ומיתודיות רבות. הדברים מסתברים לקורא תוך קריאת הדוגמאות. בראש כל תכנית למסיבה מוקדשות שורות אחדות לענין הקרי שוט, כי על-כן המסגרת החיצונית של המסיבה חשובה. היא כובשת את לב המשתתפים, משפיעה על מצב-רוחם ומכוונת במידה ניכרת את הלך-מחשבותיהם.

התוכן מגוון ועשיר: קריאה מוטעמת של דברי פרוזה או שירה ע"י יחיד או קבוצה, שירה, נגינה וכו'. לפעמים מלווים הדברים רי"קוד או תמונה חיה.

הספר מחולק ל־3 סידרות. סידרה א' כוללת תכניות המוקדשות למועדים; סידרה ב' — לח גי טבע ועבודה, וסידרה ג' לימי תנועה וזכרון. יש מקום לחלוק על ההפרדה בין שתי הסידרות הראשונות, מאחר שמועדי ישראל קשורים בתכנם מצד אחד בתולדות העם ומצד שני כטבע הארץ. הנה לדוגמא: „טו בשבט“ ו„לג בעומר“ הם למעשה הגייטבע אלא שבספר נכללו בסידרה של „מועדים“. גם חג הסוכות וחג הביכורים הם הגייטבע. מבחינת התפתחות החג בעמנו והקשר ההדוק הקיים בין העם והארץ מתאים יותר היה לאחד את שתי הסידרות האלה ולהבליט את הקשר החי והרבעי שביניהן.

יש לציין שבסידרת המסיכות „מועדים“ מצאו היסודות המסורתיים ביטוי ניכר, עכ"פ למעלה מה שאפשר היה לשער מראש. עובדה זו מוכיחה שקיימת התלבטות פנימית בשאלת מקומה של המסורת בחיים המתחדשים במשך ימים הקייבוציים למיניהם. הדגשה זו בולטת בתכניות השבת וחג הבכורים.

כשרון ההמצאה והיצירה של המחברת מתגלה יותר בסידרה ב', שכן כלולות כאן תכניות חדשות ומקוריות, כגון: „מסיבת המסיק“, „חג הגו“, „חג הקציר“ והבציר — שמעט מאוד נשמר עליהן במסורת העממית או הדתית.

בסידרה זו נכללת תכנית ל„סיום שנת הליר מודים“ שכדאי לייחד עליה את הדיבור בשל היחס הרציני והאהבה ללימוד ששופעים ממנה ושהמחנכים משתדלים להטביעם עמוק בלב חניכיהם בקייבוצים. ראוי היה שהמחברת תציע לנו גם תכנית למסיבה ל„חידוש שנת הליר מודים“.

בסידרה האחרונה, המוקדשת ל„ימי תנועה וזכרון“, ראויה לתשומת לב מיוחדת התכנית של „חג העליה על הקרקע“. תכנית זו מעוררת רעיון שכל ישוב חדש, ואפילו כל מוסד חיי נוכח, צריכים ליצור לעצמם תכנית הקשורה בתולדותיהם. ועוד ענין לנו בתכנית זו, מאחר

שהיא שודרה בראדיו ונמשכה 30 דקה בלבד. זהו, לדעתנו הזמן המכסימלי לכל מסיבה! לאור עובדה זו אפשר לבדוק את יתר התכנית ובכמה מקרים יתגלה הצורך לצמצם. הנה לדוגמא בתכנית „מסיבת האביב“ יש קטעים מ„מראית גלבע“ שחוזרים בלי שיוסיפו תוכן חדש.

החומר שבספר לוקט בשקידה, בהבנה פדגוגית ובטעם ספרותי ואמנותי, ואין ספק שיש בכוחו לסייע בהרבה להעלאת הרמה התרבותית והאמנותית של מסיבות התלמידים והנוער בבית הספר ומחוצה לו. יוסף מיוחס

גרדנויץ, פ(טר). המוסיקה בישראל
ראל מימי קדם עד ימינו אלה... מאת
פ. גרדנויץ, בהשתתפות אפרים טרוכה.
ירושלים, ר. מס, תש"ה, 198 ע, (ספ'
רית מס למדע פופולרי, 190 28).

בספר קטן זה שהוא חלק שני מספרו „תולדות המוסיקה מימי קדם עד ימינו אלה“ נותן לנו המחבר תיאור מקיף של תולדות המוסיקה היהודית בלי ניתוח המנגינות עצמן (חוץ מ„התקוה“). אין כאן הכוונה לברר מוסיקה יהודית מהי ואיך נשתנתה צורתה בתקופות ובארצות שונות, אלא מהו המקום שתפשה המוסיקה בחיי העם, ומה יש ללמוד מדרך התפתחותה.

בפרק הראשון מתאר המחבר באריכות את התקופה התנ"כית. הוא משתדל לברר את טיב כלי המוסיקה שהשתמשו בהם אז, כמו כנור, נבל, הצוצרה, קרן, צלצלים ועוד, ומיחס חשיבות מיוחדת להשפעה המצרית על התפתחות המוסיקה העתיקה בישראל. כן הוא מדבר על „העבודה“ המוסיקלית בבית המקדש, על המקהלות והתזמורת, בפרט מה שנודע לנו על כך מימי דוד המלך. וגם על המוסיקה החילונית, עד כמה שהיתה בנמצא. בפרק ב' הוא עוסק בתקופת המשנה והתלמוד שבה באו היהודים במגע ראשון עם התרבות המערבית, של יוון ורומא ועם הנצרות העולה. ידועה

התנגדותם של חכמי התלמוד למוסיקה. הילור-
נית, והמהבר רואה בזה לא דווקא קביעת
אבל לדורות על חורבן הבית, אלא בעיקר
השתדלות להרחיק את היהודים מהשפעת
ההלניזם ולשמור על טהרת היהדות המסור-
תית. לזמן הזה מיחס המחבר את התחלות
הפסאלמודיה, נעימות הקריאה בתורה ובנבי-
אים ועוד מנהגים שאנו מוצאים אותם אח"כ
גם בפולחן הכנסייה. בתקופת האיסלאם אנו
רואים את התפתחות השירה והפיוט בעבודה,
בפרט במרכז התרבותי שבספרד; אבל באותו
זמן מופיעים גם חיבורים תיאורטיים של
מלומדים יהודיים, וביניהם חיבורו של ר'
סעדיה גאון שנודעת לו חשיבות יוצאת מן
הכלל. באירופה של ימי הביניים, היו היהודים
עצורים בין חומות הגיטו, ולא השתתפו כלל
במוסיקה הכללית, שהיתה כולה תחת השפעת
ה"חצר" והכנסייה — חוץ מהמיניזנגר "זיסקינד",
היהודי מטרימברג", שפרץ את הגדר. בכל
זאת חדרו נעימות זרות לחיי העם ואפילו
לתוך עבודת הקודש, והגיגות עממיות כאלה
שנתקיימו בפורים נתנו יד להתפתחות אמנות
מיוחדת. פרק שלם מוקדש ל"אינטרמצו"
היחיד, שהשתתפו בו יהודים באופן פעיל
במוסיקה כללית והוא פעולת מוסיקאים יהודיים
בחצר מאנטובה בתקופת הרנסאנס. ביניהם
שלמה די רוסי, שחיבר מנגינות ברוח הזמן
והכניס כמה מהם לבית הכנסת. בהסכמת
רבנים בעלי נפש ואמיצי לב. עמדתו של ר'
יהודה אריה ממודינה בהקדמתו לחיבור די
רוסי ניתנת במלואה בתוספת ביאור. תקופת
ההתבוללות במערב-אירופה במאה ה"ט מתור-
ארת בפרק ו' בצבעים חיים, וכאן נותן
המחבר כרקטריסטיקה על סיעה של יוצרים
גדולים שהם — וכל אחד מיוחד במינו —
השפיעו בהרבה על תולדות המוסיקה המר-
דנית: מנדלסזון, מאירבר, אופנבך, שינברג,
מהלר. בקשר לזה דובר גם על התפתחות
המוסיקה הליטורגית והשינויים שחלו בה.
בפרק האחרון: השיבה לא"י מתאר המחבר

את החיים המוסיקליים בארצנו, את המוסדות,
ההישגים, המנהגים והאווירה הכללית. גם התור-
ספת לספר, כגון הלוח הכרונולוגי, הביבליו-
גרפיה של המוסיקה בישראל, רשימת מוסי-
קאים יהודיים, הן לתועלת רבה לקורא.

ועל הכל אני מיחס שני יתרונות לספר:
א. הוא מדעי אם כי אינו "יבש", ולכל מה
שסופר ותואר בו נותנים לנו מסמכים מת-
אימים.

ב. תולדות המוסיקה מופיעות במסגרת
תולדות התרבות הכללית, גם בשטח היהדות
וגם מחוצה לו. מובן שהספר יכול לשמש רק
כתיאור קצר וכמבוא למי שרוצה להתעמק
יותר, אבל בכמתו המעטה הריהו מספק
לקורא חומר רב והוא מסודר כך שגם החוקר
ימצא ענין בו. ד. גולדשמידט

ברגמן, שמואל הוגו. מדע ואמונה;
שבעה פרקים על זיקתם ההדדית. תל-
אביב, מחברות לספרות, תש"ה. 137,
(1) ע.

הריני מיחס לספר קטן זה חשיבות רבה, על
שום שהוא מטפל בבהירות יתרה וללא פניה
בשאלה יסודית של ימינו. היא השאלה: מה
משמעו של דבר, שהתבונה המדעית האפילה
על עולמה המציאותי של האמונה? לשון
אחר: האם ביטלה התבונה המדעית את עול-
מה המציאותי של האמונה או רק חיפתה עליו?
ואם, כפי שמסתבר, רק חיפתה עליו, איך ניתן
לחשפו בלי לפגום בתבונה המדעית שאין
לוותר עליה? איך יש ליחד לשניהם את זכות-
קיומם, בלי שיעשה עולם האמונה למדור-
ההיה גרידא בצד מדורות אחרים, לתזות
גרידא בצד חזויות אחרות בלי ערך ישותי?
כרי, שמדובר כאן בבעית גבול-התוקף של
מחשבה מדעית, גבול-התוקף במובן מדויק ועי-
מוק. השאלה, הצפה ועולה כאן לבסוף, אינה:
"היכן מסתיים תחום תקפו של המדע ומתחיל
תחום תוקפה של האמונה?" שכן אין להם
גבול משותף; אלא השאלה היא: איך נותן

תוקף האמונה, שלפי מהותו אין להודות בו אלא בחינת תוקף בלתי-מוגבל, הכשר מוגבל לתכרה המדעית?

ליב שסטוב היה בימינו האישי, שהעמיד את וויכוח הנצחי בין תבונה ואמונה על חודה של של סכין. אבל נקודת-ראותו היחידה — ואמי נם נקודה בלבד, ככל שגדול הכוח הדיאלקטי שפעל בה — היה טיבה המפוקפק של ההויה האנושית. ברגמן נוטל את השקלאוטריו מחודה של סכין ומעמיד אותה על בסיסה הרי חב של תורת ההכרה. פירוש של דבר: אין מוצאו. כמו זה של שסטוב, מאמונה שנצלבת בידי התבונה ומחזיקה בראש וללא כניעה כמציא אותה רבת-הסתירות, אלא מוצאו מן התבונה, שמכירה את ההכרה של הגבלה עצי מית ומודה בו, ובוזה היא ניתנת לאמונה מה שהאמונה מצפה ממנה ומה שעל פי הכרתה מחויבת היא ליתן לה. בכנות גמורה עורך ברגמן את דינה של האמונה מתוך התבונה. אמונתו היא-היא שבזכותה באה לו כנות זה.

מ. ב. ב. ר.

טימיריאזב, ק. א. חיי הצמח. עריכה מדעית מ. אבן-אריה מ. זהרי, א. קוניס... תרגום — ש. סבוראי, ציור א. מאירוהן, מהדורה ב' ומתוקנת. [תל-אביב], הקיבוץ המאוחד, תש"ו. ט, 375 ע', ציורים, תצלומים.

על ספר מפורסם זה שיצא בפעם הראשונה לפני כ־70 שנה נתחנכו דורות רבים של חובבי-טבע. הספר הופיע ברוסית במהדורות רבות וזכה לתרגומים רבים. לספר יש גם חלק בעולמנו הרוחני שלנו, ממנו שאבו חלוצי העליה השניה מסירות והיבה לצמח, יטבע ולעבודת-האדמה. לפני עשרים וחמש שנה ומעלה תורגם הספר עברית על ידי י. ח. ברנר ועמד להופיע בהוצאת „האדמה“ בעריכת ברל כצלנסון. בינתיים עם התקדמות חמוע הבוטאני נתרחב רקע המחקר ונתעמקן חידיעות על חיי הצמח לכל תהליכיהם הפיסי-

לוגיים. המהדורה העברית שנשלמה כעת עם הופעת החלק השני של הספר (החלק הראשון יצא גם הוא בהוצאת הקיבוץ המאוחד לפני שנים מועטות; נמצאים בשוק כעת שני החלקים בכרך נאה אחד) היא עיבוד חדש ויסודי עם שינויים בהתאם למצב החקירה המדעית ועם תוספות וחידושים בהתאם להת-קדמות המדע.

הספר המקורי היה מיוסד על 10 הרצאות פופולאריות שניתנו על ידי טימיריאזב במוסקבה והן מהוות את עשרת הפרקים הראשונים של הספר. חיי הצמח מתוארים כאן מן הצד הפיסיולוגי בהסברה מדעית, בצורה מושכת את לב הקורא כסיפור מלהיב את הדמיון ומעורר את המחשבה כאחת. תוכנו — „הבוטניקה הכללית“ במובן הקלאסי, פיסיולוגיה וביולוגיה של הצמח יחד עם תיאור מורפולוגי ואנאטומי. פרק א', כעין הקדמה, דן על היחס ההדדי בין המדע והציבור, מח-שבות והערות מענינות, שאמנם בחלקם כבר עבר זמנם. החלק השני של פרק זה מכיל סקירה על מושגי-יסוד מן המורפולוגיה של הצמח. פרק ב' דן על הפיסיולוגיה של התא, על הרכב הפלאסמה, על קליטת חומרי-המזון, הפרקים ג', ד', ה', ו' דנים על הזרע, השורש, העלה והגבעול, על התפקידים הפיסיולוגיים של אברי הצמח אלה ועל מבנה ותפקיד הרקמות השונות שבהם. פרק ז' הדן על הצמיחה היה צורך לכתוב כמעט כולו מחדש בגלל השינויים היסודיים שחלו בידיעותינו על מיכאניסמוס הצמיחה. בפרק ח', הפרח והפרי, ניתנת הביולוגיה של הפרח והביולוגיה של הפצת הזרעים והפירות על כל הדוגמאות הקלאסיות ועם ציורים רבים. פרק ט' דן על הצמח ובעל-החי ומסביר את תופעת התנועות ותגובות האורגאניסמוס הצמחי על גירויים. בפרק י', התהוות הצורות האורגאניות, דן המחבר בשאלות של השתלשלות (איבור-לוציה) ותורשה. לעשר ההרצאות הנ"ל צורף בהוצאה העברית, בדומה להוצאות הרוסיות

האחרונות. עוד הרצאה נוספת של טימיריאזוב, שלא נכללה בזמנו בהוצאה המקורית של „חיי הצמח“, ההרצאה הכוללת על „הצמח כמקור של כוח“.

בתרגום העברי של ש. סבוראי שנערך עריכה מדעית על ידי חברי המחלקה לבריטניקה של האוניברסיטה העברית מ. אבן ארי, א. קוניס ומ. זהרי, הוכנסו ברוב הפרקים תיקונים קלים בטקסט והערות שוליים. בפרקים אחדים היה צורך להשמיט חלקים מסוים יימים ולשלב תוספות-חידושים לתוך הטקסט. הזכרנו כבר שפרק אחד היה צורך לכתוב כמעט כולו מחדש.

אפשר להגיד שהמתרגם והעורכים הצליחו בתפקידם למסור לקורא העברי את הספר המדעיהעממי הקלאסי של טימיריאזוב בשפה חיה ובלבוש חדש המתאם להישגי מדע הצמחים המודרני. מקום ספר-מופת זה בכל משפחה וחשיבותו גדולה ביחוד בשביל הנוער, כי הוא עלול לעורר בו את הענין בטבע. נציין גם שהספר עשיר באיлюסטרציות טובות. ד"ר ד. זיצ'ק במספר.

שורצמן, משה. הורד... ערוך ומעובד לפי כתבי-יד ע"י נעמי פינברון. [תל-אביב], ארגון המשתלות של הקיבוץ המאוחד, [תש"ה], 62, [2] ע, ציורים. בספר קטן ונאה זה ניתנים פרקים על המורפולוגיה והסיסטמטיקה של הורד „הצמח הפופולארי והנפוץ ביותר בגני הנוי של עמי התרבות“. מ. שורצמן ז"ל, אחד מן החלוצים במקצוע העיון והגננות בארץ, נקטף בשנת 1943 בלא עת בתאונת דרכים והשאיר בעובונו כתבי-יד של הרצאה על הורד שעמד להשמיע בכינוס מקצועי של גננים. הרצאה זו עובדה, הורחבה והוכנה לדפוס על ידי ד"ר נ. פינברון מהמחלקה לבוטניקה של האוניברסיטה העברית.

הגנן והחובב ימצאו סיפוק רב בספר קטן זה הגדוש חומר מועיל בעמודים המעטים

שלו; על המורפולוגיה של הורדים (עם ציורים רבים) ועל המיון של הסוג ורד לסקציות (כאן ניתן גם לוח להגדרה של כמה מינים חשובים ואופייניים). במוספים מיוחדים של הספר מדובר על תולדות הורדים הגדלים בר בארץ-ישראל ובסוריה. נוספה רשימה של זני הורד הראויים לתשומת לב הגננים, שחברה על ידי גב' ל. וניציאנר והד"ר ב. אמירה, הבקאים בזני הורדים. אירגון המש"תלות של הקיבוץ המאוחד שקד על הוצאת הספר בצורה נאה. ד"ר ד. זיצ'ק

וייט, א. טרי. עולמות גננים; עליקות חוקרי עתיקות. מאנגלית: א. ראובני. תל-אביב מרדכי ניומן, [תש"ו], 196 ע, תמונות. (אופק, ספריה לנוער ולעם).

בספריה-הלימוד להיסטוריה מסופרים פרטים ופרטי-פרטים על התרבויות העתיקות של המצרים, הבבלים האשורים ועמים אחרים. ואולם עוד לפני כמאה וחמשים שנה לא ידענו על עמים אלה אלא מה שמצאנו בסיפורי-המקרא ובמסורות הקלאסיות הדלות והמפוק-פקות. איך קרה הדבר, שבמשך זמן קצר ביחס גבולו פרשיות שלמות של ההיסטוריה האנושית הקדומה ביותר, פרשיות, שנשתכחו למשך אלפי שנים? — על התקדמות מפליאה זו עלינו להודות למאמציהם של הארכיאולוגים, מגלי „העולמות הגנוזים“. בחירוץ-נפש, בתוך תנאים אקלימיים קשים ביותר, בין עמים פראיים ופראיים-למחצה, עמלו אנשים אלה וחשפו את התרבויות העתיקות, שבמשך דורות רבים היו שקועות במעבה-האדמה. על תולדותיהם של חוקרים אחדים, מן החשובים ביותר, ועל גילויין של ארבע תרבויות עתיקות מספר הספר הנחמד של אן טרי וייט. בלשים" ממש — כה מרתקות הן הרפתקאות תיהם של בולשיה-העבר וכה מפתיעות תגליותיהם. בראשון מארבעת חלקי הספר מסופר

הארטל, קארל. עולם הדברים הקטנים והגדולים. עברית מיכאל לוי. מרחביה הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, (1946). 281 [1] ע'. (ספרית פועלים. נגורית).

יש בני־אדם (כך נאמר לנו בהקדמת הספר) שהם „סוף־פסוקנים” ויש בני־אדם שאלתנים. סוף־פסוקן הוא מי שאינו שואל מפני שאינו יודע לשאול, כי כל הדברים מתקבלים על לבו ועל דעתו ללא תמחון וללא התעוררות. ואילו השאלתנים, להם ניתן לראות את העולם בעיניים פקוחות, הם חותרים תמיד אל שורש הדברים. „לדעת איכה נאחזים גלגלי־החיים זה בזה וכיצד בא לידי תנועה אותו מנגנון מופלא של אורלוגין העולם.” אנשים צעירים יהיו תמיד מן השאלתנים, אך רב כוחו של ההרגל להקהות את יצר־הדעת ואת משאת־נפשו הטבעית של הנער ללמוד את עולמו לרחבו ולעמקו.

כאן זכותו המיוחדת של הספר שלפנינו. הוא מעורר את הסקרנות, הוא נלחם בהרגל המקבל את הדברים כמובנים מאליהם, משל האדם השוכח כי מאחורי כל חתיכת סוכר שהוא שם לתוך כוס הקפה שלו, כרוכה היס־טוריה ארוכה של עמל, של כיבושים, של ירידות ועליות. אמנם הספר נקרא „עולם הדברים הקטנים והגדולים”, אך בעיקרו מספר הוא על הדברים ה„קטנים” שבחינו, על הדברים המלווים את מהלך־יומנו בנאמנות מן הבוקר ועד הערב, ועל הגדולות הנצורות המקופלות בדברים קטנים אלה. מתחיל הוא בפרשת חתיכת הסוכר, והסוגיה הולכת ומתרחבת: קנה־הסוכר ותולדותיו החל משנת 5000 לפסה״נ ועד זמנו של נפוליאון כאשר ההסגר על סחורות מובאות באניות אנגליות גרם לגילוי סוכר־הסלק והתפשטותו בעולם. הנה אנו סוקרים פרשה שלימה של תהליכים הימאיים בגופנו, כגון פעולת הכבד, הרכבת הסוכר והפרדתו כיו״ב. אחרי הסוכר באים פרשיות פרשיות הברש והקאקאו והשוקולדה והקפה, התבואה והלחם, השארר שבעיסה והשמרים. וכך אנו מלווים את תולדות הדב־

על גילוייה של טרויה החומאריית ועל התגלותה של התרבות הטרומ־חאלאנית ביוון ובאי כרתים. עם מסחורי, שכתבו לא פוענה עד היום, יצר תרבות מפליאה בעושרה ובעדינותה. וזרבותו שימשה, ללא כל ספק, דהיפה־ראי־שונה להתפתחותו הרוחנית של עם פראי, מחריבה של תרבות זו ויורשה כאחד, העם שעתידי היה ליהפך למניח־היסוד של התרבות האירופית — היוונים.

הארכיאולוגים שלימאן ואוואנס הם הגיבורים הראשיים בחלק הראשון של הספר. החלק השני מוקדש ל„בית־הקברות העצום” שישמו מצרים. החפירות הראשונות במצרים נעשו בשנת 1799. בימי מסעו המפורסם של נאפולאון למזרח. ומאז ועד היום לא פסקו לגלות במצרים אוצרות נפלאים — ביחוד בקברים. ואולם לעתים קרובות קדמו לחוקרים־הסקרנים — שודדי־קברים. אלה היו עוד מימי נצרים העתיקה להוטים אחרי האוצרות העצומים שנקברו יחד עם מלכי־מצרים וגדוליה. וגם תחבולותיהם של המלכים והאדריכלים לא היה בהן כדי להציל מיד השודדים את הטמון בקברים.

בוטה ולא־אירד היו הראשונים שגילו לעיני העולם הנדהם את חורבות אשור. אחר־כך נחשפה תרבותו של העם העתיק ביותר בארם־נהרים — העם השומרי. ולבסוף נתגלתה גם בבל — „גברת ממלכות”. לפרשת התגליות בארם־נהריים מוקדש החלק השלישי בחלק הרביעי והאחרון מסופר על גילויה של תרבות מעניינת ועתיקה, אם כי צעירה מאוד בהשוואה לאלה שעליהן דובר קודם — תרבותו של שבט מאי. זה שבט אינדיאני זה, שצאצאיו חיים עד היום באמריקה המרכזית. יצר תרבות מקורית ומעניינת בתקופה שבין הטאה הא' והט' לסה״נ. לתרבות זו שמו קץ ביד עריצה הכובשים הספרדיים.

מספר גדול של תמונות שנבחרו בטעם ובהבנה משמש השלמה נאה לטפטט. א. ק.

רים שלהם נזקק האדם בימינו: הסבון והארג, הפרווה והעורות, חמרי-ההסקה וההארה, המתכות והזכוכית, הסידי והביטון. פרק אחד מוקדש לתולדות השעון, פרק אחר להיסטוריה של הכתב מהתחלותיו ועד הסטנוגרפיה והטלגרף. הספר מסתיים בסיפור תולדות הספר והדפוס עד ההמצאות האחרונות שנעשו בשטח זה.

צוירים נאים ומבדחים מלווים את הסיפור החי והשוטף. מעשה התרגום בודאי לא היה קל, כי רבים הביטויים הטכניים בספר, אך הוא עלה יפה. וקריאת הספר תעשיר, אגב נתנית ידיעות בהיסטוריה של התרבות והציביליזציה, גם את אוצר המלים של הקורא הצעיר.

א. ב.

טננבוים, בנימין. בחרט הדוי. מרחביה, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, (1945), 114 ע' (ספרית פועלים. כתבים).

„לדם הניגר אין חרוז ואין ניב שיחא רשאי כפר על דמעה שהוגרה, שועה חנוקה או נהי". ידע זאת המשורר. ידע והרגיש: „אבוי לאדם, דרמע ודם ישלה המלים הנוגנות. נוגות ימלל שירי זה ליל, בוכות המלים ורוגנות". „אילן שהבקע כלום ירן?" אך ברכת-יקללתו של המשורר היא. שהוא נאלץ לשיר וערך שירתו יוכרע בזה, אם קיימת בכלל איזו פרופורציה בין גודל האסון והשיר שיושר עליו. ואמנם נמצאים בספר קטון זה שירים לא-מעטים העומדים גם בפני הבקורת החמורה הזאת. ביניהם הנני מציינ ביחוד את השיר החזק „שחרית" שעשה רושם רב על קוראיו כשהופיע בפעם הראשונה ב„דבר". השיר נוצר מתוך סיוטיים ום שהם אכזריים בבחירתם מסיטי-חלום האיומים ביותר.

יִרְאֵתִי: הָאֵרֹר יִשְׁלַף וַיִּגְלֵ

כָּל מֵה שֶׁנִּסְמָן בְּחִיק הַמַּחְשֶׁף.

יִשְׁחָה עַל קַבְרִים, יִקְרַע הַגּוֹלֵל,

עַד הַמֵּתִים תִּפְקְדֵנִי בְּסֶף.

ובסיוטיים זה רואה לפניו המשורר (השיר נכתב באמצע המלחמה) את הפליט הראשון שבא משם. הוא יודע מה יביא לנפשו סיפור רו של הפליט: „להכרית שלוותך ששלחת בזדון, משוש מביתך ישבת עדי-עד, הגך לא יוחג, חולך יאורר, מרפא לשברך הגדול לא שרד, כעבד נרצע (נדפס: נרצה) הווד לעבר". והנה מתפתח דרשיח בין המשורר והפליט. יותר נכון: שיחת היחיד בהתחלה, כי המשורר שואל ושואל, חוקר וחוקר.

כִּי אֵיךָ לְנַפְשִׁי: אִם אֶפְסִיק הַשְּׂאֵלוֹת

נִגְיַע תּוֹרוֹ לְחֶקֶר וְלְדָרוֹשׁ.

ירא הוא המשורר מפני שאלותיו של הפליט, כי יודע הוא: הפליט ישאל אותו, ישאל את הישוב בארץ-ישראל, ישאל את כלונו:

אֵתָה הַמִּקְיֵשׁ, מֵה עֲשִׂיתָ אֵתָה

שְׁעָה הַכְּחָדוֹ הָאֲחִים וְהָאֵב?

עֲזַרְתָּ נִגְיָה? בְּצַעֲתָ סִתְּךָ?

נִשִּׁיתָ רִישֶׁךָ בְּשַׁחֲקֶם שֶׁל הַטֶּף?

שְׁעָה שֶׁהָאֵשׁ אֹלְכֶת עַד תָּם

קָרְבָה אֲלֵיהֶם, לְחֻכָּה קָרְסָלֶם

וְלִמְרָאשׁוֹתֶם הַנִּיף הַגֶּרְדֵּם

תִּלְוֵן הַשּׁוֹקֵק לְנִתְחִיד אֵת כָּלֶם...

מֵה עֲשִׂיתָ, הַשּׁוֹאֵל וּמִקְיֵשׁ,

יְדִידֶיךָ שֶׁלָּךְ בְּיוֹם-אִיד, פְּרַעֲנוֹת?

בְּקֶהֱל חֲבָרִים מֵה הִגִּיד אִישׁ לְאִישׁ?

הַיְחַד אֵת לְבוֹ? הַתְּחַם לוֹ: עֲנוֹת?

המשורר עונה לפליט ותשובתו יפה ועדינה עד מאוד, והלואי וכולנו היינו יכולים לתת על מהלכינו בשעת השואה לפחות דין-וחשבון זה. הוא מספר לו: „ראיתי ביתי בבערה עולמית, חזותו — כנשמת זה עמי השדוד. אחרית קיומו, בהוב נר-תמיד, שביב-אמן שרד בין גחלת ואוד. נצרתי אשו בתמצית הלבב, סכותי עליו בדם שבגיד, הייתי לו צור,

חיה לי משגב". וכך התפללתי בכני שבדם:
 חייהנא ביתי לאלפי רבבה, החוף — לטרוף,
 ליגעיהקן". ועדינות ביותר הן השורות הבאות,
 בהן מספר המשורר על תנועת ההתגייסות:
וְאִז בַּמַּצַּר, עִם שׁוֹאָה שְׁתַּעֲשׂוּ,
חִלְקָתִי מִחֲנֵי הַזְּעִים — וַיָּקָם
הַחֵלֶק הַרְחֵק מִמִּבְּיַת לְנוֹר,
 הוא קָדַשׁ הָיָה לְשֵׁלֶם וְנָקָם.

שיר זה נדמה לי, ישאר כאחד הביטויים
 העמוקים של חיינו בשעת המלחמה. רמתו
 הגבוהה לא נשמרה, חוששני, בשירי־הנקמה
 המעטים הנמצאים בספר, כגון "אל הצר".
 כי מה היא, לעומת גדולתו של האסון, תמונה
 זו של שלדים הנאבקים עוד בקברם. "את
 גרון שלדך שלדי החוור הונק ושוקק ועולץ?"
 חשוב יותר הוא שיר־איבה אחר, בו מעמיד
 המשורר את הנוצרים מול הנוצרי:
 "כאן זבת דמים, כאן חרש בערת, רטשת
 גלמוד, גועת בדד". אך הם, הקוראים את
 עצמם על שמו "בגדו בך אז בגד. אטמו את
 לבם מזעק השכול, עדת מתכחשים".
 אזכיר עוד את "התפילה על האויב":
 "תפילה על אויבי: כי יבואה בשער עירו
 המאווה, יך לבו הארור: תחזינה עיני גל־
 מפולת, שריד־סער, תשמענה אזניו זעקה
 ותמרור". ולתפילה זו שעה "הגורל", זה שלא
 שעה לתפילות על אחים.
 בספר נמצאים, על יד שירי־הדווי האלה,
 גם שירים מעטים פשוטים ויפים בפשטותם,
 שירים מחיי יום־יום, כגון השיר של הגנן
 וסרי עבודתו:

יָרַק שֶׁל זֵית וְאֲדָם שְׂזִיף
 צִהַב הַשֶּׁסֶק, זָהָב פְּרֵי מְרֵהִיב,
 וְרֵד רֵמוֹן וְשַׁחֲמֹת אֶצְטָרְבֵּל,
 סֶמֶק תַּפּוּחַ לֹהֵב, לֹא אָבֵל,
 גִּנֹּן וְצִבְע קוֹסֶם לְבִלֵי גְבוּל,
 קִשְׁת זֹהֲרֶת: חֵג שֶׁפַע יוֹבּוּל.

או ה"זמר ליום הפשוט": "ליום הפשוט כך
 שרתי הזמר, זמר המוד וישן, היום הפשוט
 ראשית לו וגמר והוא פתבגנו בכאן" (החרוז:
 "ישן־בכאן" מופרך בעיני). חן מיוחד שפיד
 על "שיר־תוגה למכורת־האהבה", שיר מוקדש
 לאהל, מקום אהבתו הראשונה, מקום קדוש.
עַל מִי, אֶהְלִי הַתְּאֵבֵלֶת בְּדַמִּי
בַּחֲרָף, בְּקִיץ, בְּסֹתוֹ:
הַעֵל זֹג יוֹנִים לְעוֹלָם יְגוֹנִים
מִקִּנְיָה הָאֲבִירוֹ קִנְיָה?

שיר־אהבה ותוגה זה, המוקדש "לרעיה
 ענוגה" משתלב עם השירים, בהם מרגיש
 הקורא את המיית הדורות החזקה, עם החריר
 זים, שבהם שר המשורר על ילדיו ועם השיר
 רים לאם ולאב. השיר "אמי" מציב מצבה
 לאמו של המשורר — וקוראים לא־מעטים
 יאמרו: אמנו היא. חזקות מאוד הן השורות
 בהן מזכיר המשורר כאן ובמקומות אחרים
 את אביו:

בְּכִיו עַל שְׂכִינָה תַתְּגַלְּל בְּגֵלוֹת,
 עַל בֵּית רִיקָן שְׁהוּמָה בּוֹ דְלוֹת.
 עַל אִיד וְחֶרְבָן מְשֻׁכָּר הַיָּמִים,
 וְיֹס מִה־קְרוֹב שֶׁפָּנְיוֹ נִזְעַמִּים.
 קוֹלוֹ נִתְמַשֵּׁךְ כֹּה בְּכֹה וְנָגַן —
 לְמֶדָה תִּלְדוֹת עֶרְגוֹן וְיָגוֹן.

שֶׁבֶץ בִּילְדוֹת פְּחֵמָה הַעוֹלָה
 אֶלְהִים אֲדִירִים וְיָדוֹ הַגְּדוֹלָה.
 דָּבָר אֲתוֹ אָבָא פָּנִים אֶל פָּנִים
 בְּכָל עַת צוּקָה וְחֵלִי שֶׁל בָּנִים.
 הַפְּצִיר, הַעֲתִיר — וּמְצָחוֹ מְצָנָן
 הַגִּיָּה אֶט־אֶט, מִי יָדַע שֶׁחָנָן.

אם נשוה את "החמה העולה" הזאת, את
 דיבור פנים אל פנים אל האלוהים החי והשומע
 את תפילותיו של האב, עם "הגורל" שבשיר
 "תפילה על אויב", — גורל זה ש"לא שעה
 לתפילות על אחים" (וכיצד יכול היה הגורל
 לקבל תפילה?) אם נשוה את שני השירים
 האלה, נרגיש מה שכלנו. מה התימנו.
 ש. ה. ברגמן

בן־גריון, מיכה יוסף (מ. י. ברדי
צ'בסקי). מעשים שהיו; מבחר סיפור
ויס. תל־אביב, עם עובד, תש"ה.
254 ע', [1] דף. ("שחרות").

מבחר הסיפורים שלפנינו כולל כ"א סיפור
דיים בשלושה מדורות: סיפורי־זכרון, עיירות
וסיפורי עלייה. בחירת הסיפורים מוצלחת
ביותר: הקורא הצעיר, שאליו בעיקר מכוון
הספר, יעמוד מתוך הסיפורים שבמבחר על
תכונות־היסוד של בן־גריון המספר.

במדור סיפורי־זכרון ניתנו כמה מן הסיפורים
האוטוביוגרפיים של המספר. אנו רואים
כאן את ניצני המרד של בן־גריון עוד בנעוריו,
רוחו, כשתנאי־החיים הדפוהו לקראת ההתנגשות
עם העולם שמסביבו. על הטחת דברים
כלפי בני־בית מבוגרים בגלל מנת סוכר עלובה
מנודה הילד מסביבתו ("פת לחם"), הוא
מרגיש אז לראשונה את טעמה של הבדידות,
וזו הבדידות שמילאה את נפשו כל ימיו וגרלה
והלכה ככל שהוא גדל. והרי הקונפליקט
הטראגי שבנפש המספר בהיותו עלם, בין
העולם הישן לבין החדש הרומז לו "מעבר
לנהר". והנה גם הפחד של הילד היהודי
בגלות, אותו פחד ריאלי־מסתורי האופף אותו
ומלווהו על כל צעד ושעל ואינו נותן לו מנוח
("אויב"). ומשהו מעולם האגדה ההזויה, שבו
חי בן־גריון הנער ובו התרומם מעל המציאות
האפורה, נמסר לנו בסיפור "דרך רחוקה":
דרך רחוקה, רחוקה עובר הנער עם קריאת
ה"יוסיפון". הוא מזהה את עצמו עם כל הגיבורים
המופלאים המופיעים בספר. על מקומה
של ארץ־ישראל בהוויתו של בן־גריון הצעיר
מסופר ב"הבריחה" וב"הציאה". ומה היתה
בשבילו הארץ, דומה שמסתכם באותה קריאה
איזמה־מועזת שהוא משמיע לזקן העולה
ארצה: "יקחני ר' יהושע אתו לארץ אבר
תינו, ואם לא — מת אנוכי!" ("הציאה").
במדור עיירות מסופר על עיירות
ישראל באוקראינה ועל טיפוסים יהודיים
בקרנ. רבות צויירה ותוארה העיירה היש

ראלית בספרות העברית, ואולם מיוחד הוא
בן־גריון בגישתו הוא אליה. הוא מראה לנו
את היהודי בעיירה כבעל קניינים חמ"ר
ריים, שהוא קשור אליהם ורואה בהם את כל
עולמו. כאן בא לידי גילוי יחס המספר אל העץ
והאבן, שהוא מאציל עליהם מרגשותיו, מחיה אר
תם והופכם למשהו קרוב לאדם, לחלק מעצמיותו.
כשמשפחה אחת נעקרת מביתה, מאותו הבית
שנהפך בעיני הנער למשהו בלתי־נפרד מן
המשפחה, הרי זה בעיני מעין אסון. והסיפור
"בתים" מסתיים במלים: "אם ידברו מ'זוג'
איש לאשה, בחור ובתולה, יבינו הכל שיש
כאן קרבת־נפש, אבל אם אמור יאמר, שיש
איזה קשור בין בית דר בו אדם ויושביו, לא
יאמינו. ואנוכי מאמין בדבר, אאמין עד היום".
והרי, למשל, הקשר של טוביה, בסיפור הנקרא
על שמו, אל ביתו בעיירה. הוא רואה בו
חזות־הכל, אמנם יודע הוא שישנה ארץ־
ישראל ומשית צדקנו יבוא פעם, אבל בדיעבד
"טוב הדבר, שעוד אין הדור ראוי לכך".
וכשקרה מה שקרה, ועל־יד ביתו של טוביה
הוקם בנין חדש גבוה, המאפיל את הלונות
בית טוביה — ירדו אפלה ושמוון לנפשו של
טוביה, שכל עולמו כאילו חרב עליו. במדור
זה ניתנו גם סיפורים בהם מתבלטים בכל
עוזם יצרי־קדומים שבנפש יושבי העיירה
השקטים, יצרים הפועלים במסתרים ופירצים
באחד הימים בכל כוחם החבוי והורסים את
המחיצות של המותר והאסור, שהקימה החברה.
מסוג זה הם הסיפורים "הקדיש" ו"פרה
אדומה".

במדור סיפורי־העלילה בא לידי ביטוי
בולט היסוד האגדתי־גורלי, שהוא אחד מאבני־
הפינה בסיפורי בן־גריון. הגורל המכוון דרכי
אדם, הוא המסבב את גלגולי היחסים שבין
זוג האוהבים קלונמיס ונעמי ("קלונמיס
ונעמי"), והוא הנוטל משמעון איש שלום את
אשתו האהובה בשיא אשרו המשפחתי דווקא
("צללי ערב"). מוזרים ומשונים דרכי הגורל
וכנפיו השחרות (ולעתים גם הבהירות —

כמו בסיפור „זכה בגורל“) משיקות ברעשן המסתורי מעל לעיירות ישראל ומעל לגיבורי סיפורי בן־גוריון, ומאצילות להם מן ההוד ומן החרדה של המופת והסמל.

הקדמת עמנואל בן־גוריון הממצה — הבהירה על דמותו של בן־גוריון, והערותיו המסבירות בסוף ספר, מקילות על הקורא הצעיר את ההיכרות עם אחד מגדולי מספרינו־מחנכינו. ומי יתן ויוגש לנוער שלנו בקרוב גם מבחר כתאים מכתביו הפובליציסטיים של מיכה יוסף בן־גוריון. ג. אבי־אהוד

אירזישקו, א[ליה].

מירטלה; סיפור, תרגום ועיבוד מ. ז. ולפובסקי, השער והעיתורים ש. ידידיה, תל־אביב, „עט עובד“, תש״ה, 206 ע', [1] דף. („שחרות“).

המחברת הפולניה (1842—1910) היא אחת מחסידות אומות־העולם, שהרבתה בשעתה לכתוב על נושאים יהודיים. הסיפור שלפנינו הוא על תקופת קדומים — נושאו הוא גורל גולי יהודה ברומא לאחר חורבן הבית השני. בסיפור מתגוללת לפנינו יריעה רחבה מן היהסים החברתיים בעיר רומי על סף שקיעת האילות, כשסימני ההתנוונות כבר נותנים את אותותיהם בבירת העולם, וכן מחיי גולי יהודה בשכונתם הדלה על גדות הטיבר. ובתוך שכונת העוני היהודית גדלה מירטלה־הענוגה, זה פרה־המזרח שנתגלגל למערב האלילי.

מקסים את עיני רואיו ומרתק אליו את לבו של הצייר הרומאי הצעיר ארטמידור. וציר הסיפור — המלחמה הנפשית הקשה בתוך לבה של מירטלה בין נאמנותה לעמה ולחבתה, לבין כוחו המושך של התוד הרומאי מלא החיים, שבא־כוחו הוא ארטמידור הצעיר. למלחמה זו שבנפש גבורת הסיפור, מקבילה המלחמה הציבורית בתוך גולי ציון, בין נאמני המולדת במזרח, נושאי חזון התקוה והנקמה, ובראשם מנחם המשורר ויונתן מי שהיה יד ימינו של יוחנן מגוש־חלב, לבין חבורת המת־בוללים מסוגם של ביריניקה, אגריפס, יוסף פלביוס והבריהם.

המחברת מבליטה את דמותו של איש־האמת הרומי, הפריטור, העומד כסלע איתן מול גלי החנופה והשחיתות הגועשים סביבו ומסתערים גם עליו. הוא המעכב בעד ההמונים הרומיים הפרועים, התוססים משנאת ישראל, מלכלות את זעמם בתושבי השכונה היהודית. ואולם הקורא בן ימינו יודע גם יודע, שגלי השנאה לישראל בגולה, וההמונים הפרועים הנשאים עליהם, הם הם, ולא אותו פריטור, שהטביעו את חותמם על תולדות ישראל בגולה, ולא דווקא ברומא, ולא דווקא באותה תקופת קדומים בלבד...

לשון התרגום־העיבוד פשוטה וקולחת בנעימות. בראש הספר — הקדמה קצרה של המתרגם על הסיפור והמחברת שלו.

ג. אבי־אהוד

דפוס הקיבוץ המאוחד

סלפון 228

דואר עין־חרוד

מבצע כל דבר דפוס
מכרטיס עד ספר

טופסים להנהלת החשבונות
נירות מכתבים, כרטיסיות
למשקים, לבתי מסחר
לבתי-חרשת ולמשרדים